

Repere ale Orientului Apropiat și Mijlociu în societatea românească bistrițeană (1848–1918)

Andrei MIC

Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

E-mail: andrei.mic29@yahoo.com

Rezumat. În lucrarea de față, ne propunem să extindem analiza raporturilor bistrițene cu Orientul Apropiat și Mijlociu între Revoluția Pașoptistă (1848–1849) și sfârșitul Marelui Război (1914–1918). Mai întâi, vom sumariza într-un scurt preambul alte contacte timpurii ale arealului bistrițean cu acest spațiu exotic (prima jumătate a secolului al XV-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). De asemenea, vom reconstitui cronologic și tematic noile repere ale armatei, comerțului, culturii, economiei, socio-politicii și teologiei orientale descoperite în societatea românească locală pentru a stabili cum au fost văzute și integrate în viața cotidiană a cetățenilor pe parcursul modernității. Întregul demers se va baza pe documente inedite de arhivă, ediții de documente, lucrări economice, folclorice și literare, rapoarte și manuale școlare de geometrie, limba română și pedagogie, memorialistică, presa vremii (*Magazinu Pedagogicu*, *Minerva*, *Revista Ilustrată*, *Școl'a Română*), rețete culinare, dar și pe literatura secundară română și străină relevantă problemei.

Cuvinte cheie: Orientul Apropiat, Orientul Mijlociu, Transilvania, Bistrița, identitate, alteritate, secolele XIX–XX.

Landmarks of the Near and Middle East in the Romanian Society of Bistrița (1848–1918)

Abstract. In the present paper, we aim to extend the analysis of Bistrița's relations with the Near and Middle East between the 1848–1849 Revolution and the end of the Great War (1914–1918). First, we will summarize in a brief preamble other early contacts of the Bistrița area with this exotic space (first half of the 15th century – first half of the 19th century). We will also chronologically and thematically reconstruct the new landmarks of the Eastern army, trade, culture, economy, socio-politics and theology discovered in the local Romanian society to establish how they were seen and integrated in the daily life of the citizens throughout modernity. The entire approach will be based on unpublished archival documents, editions of documents, economic, folklore and literary works, reports and school textbooks in geometry, Romanian language and pedagogy, memoirs, press

magazines of the time (*Magazinu Pedagogicu, Minerva, Revista Ilustrată, Școl'a Română*), culinary recipes, as well as on Romanian and foreign secondary literature relevant to the problem.

Keywords: Near East, Middle East, Transylvania, Bistrița, identity, otherness, 19th–20th centuries.

Preambul

Extinzând analiza asupra raporturilor bistrițene cu Orientul Apropiat și Mijlociu între Revoluția Pașoptistă (1848–1849) și sfârșitul Marelui Război (1914–1918),¹ constatăm caracterul ineuizabil al problemei prin descoperirea altor documente și izvoare istorice relevante, care deschid noi direcții de cercetare și propun valențe și interpretări multiple. Astfel, ne putem întreba dacă au existat atât în perioada studiată, cât și în secolele anterioare, alte repere ale acestui spațiu exotic în societatea românească locală?

Ca urmare a prezenței sale la Bistrița (iulie 1412), unde judele Andrei i-a transmis că un vameș rodnean a modificat nejustificat vama de hotar, voievodul Transilvaniei, Știbor de Știboricz, le-a impus atunci gratuitatea sătenilor care comercializau pânză de cămăși sau sumane din Moldova, dar și o vamă flexibilă alimentelor orientale ca o jumătate de florin pentru ghimbir.² Bistrițenii și rodnenii au făcut parte din armata căpitanului general Iancu de Hunedoara (1407–1456), care i-a înfrânt pe turcii dornici să cucerească în anul 1456 cetatea Bălgradului (astăzi, Alba Iulia),³ în timp ce comitele ereditar al Bistriței și comitele Rodnei, Mihail Szilagy (1453–1458, 1459–1460), nu doar că a avut o domnie controversată datorită conflictelor permanente cu regalitatea maghiară, ci și un sfârșit tragic, fiind răpit într-o bătălie și decapitat de către turci la Constantinopol (1460).⁴ Ulterior, bistrițenii i-au primit pe moldovenii speriați de incursiunile otomane din propriul teritoriu (1490)⁵ și au fost interesați de cumpărarea unor produse exotice de la diverși intermediari. De pildă, i-au oferit notarului 32 dica pentru șofran (8 martie 1512), un florin și șapte dica pentru papirus, scriptorium și o tablă (6 iulie 1512), un florin și 96 dica lui Ștefan Telegdy pentru migdale, ovăz, stafide și vin (8 august 1512) sau 12 florini și 60 dica unui domn Gabriel pentru aur și tafta (1512).⁶

Un registru de socoteli ale orașului (1521) valorificat și analizat recent de către cercetătoarea Maria Frînc surprinde cheltuielile pentru echipamentul și serviciile celor 159 de

---

1 A se vedea Mic 2024, pp. 159–182.

2 Gaiu 2019, p. 32.

3 Boca 1985, p. 64.

4 Cîmpeanu 2010, pp. 134–136.

5 Gündisch 1976, p. 160.

6 RB 1511–1513: *Hauptrechnung, mit drei vollständigen Besteuerungen der Stadt und vier Veranlagungen des Rodnauer Tals, samt den daraus finanzierten Ausgaben*, pp. 5, 8–9, 81.

mercenari călăreți și pedestrași (cumpărarea carului de luptă, curățarea armelor, logistică) mobilizați din Bistrița, Dumitra, Ghinda, Mocod, Năsăud, Rebra, Rebrîșoara și Târciu la ordinul regelui maghiar Ludovic al II-lea în lupta împotriva armatei turcești conduse de către sultanul Suleiman Magnificul și Pîrî Mehmed, care doreau să asedieze cetatea Belgradului (iulie-august 1521). 97 de bistrițeni (Ambrosius Brenner, Hannes Bartus, Sigmundt Schneyder, Volffgangk Forschter etc.) au achitat fiecare câte trei florini pentru militari ca Andres Werner, Climen Ignacz, Michel Verncz sau Philipp Flescher implicați în conflagrația antiotomană împreună cu brașovenii, sibienii și sighișorenii sub comanda voievodului ardelean Ioan Zápolya, însumând 288 de florini. Alături de ei, sătenii din Mocod, Năsăud, Rebra, Rebrîșoara, Salva, Telciu și Valea Bârgăului nu doar că au contribuit cu 24 de florini și 31 de dinari pentru combaterea conflictului, ci au și trimis oameni în detașament ca Buzaș din Mocod, Toader din Năsăud sau Măieraș din Rebrîșoara. Cu toate acestea, efortul lor a fost zadarnic deoarece turcii, profitând de întârzierea mobilizării militare a ardelenilor și de lipsa sprijinirii lor externe, au cucerit Belgradul în 28 august 1521.⁷

Victoria otomanilor împotriva maghiarilor în bătălia de la Mohács (1526) i-a determinat pe bistrițeni să asculte atât de ordinul episcopului romano-catolic al Transilvaniei, Ioan Gosztonyi, de a trimite în districtul Hațeg un contingent de 25 de pușcași conduși de către protonotarul Paul Barcsai (16 decembrie 1526), cât și de solicitarea episcopului Francisc Várdai de a plăti atunci un subsidiu caritativ de 1.000 de florini, ambele măsuri constituind un suport financiar și militar împotriva altor razii turcești în Ardeal.⁸ Tot ca răspuns antiotoman, bistrițenii au votat în direcția Universității Săsești pentru alegerea lui Ferdinand I ca rege al Boemiei și Sileziei (1527).⁹

Odată cu instaurarea Principatului Autonom al Transilvaniei sub suzeranitate otomană (1541), când un registru bistrițean de impozite prevedea ulterior (printre altele) plata așa-numitului *census turcicus* de 720 de florini (4 aprilie 1551), iar blănarul bistrițean Vicențiu Kürschner și croitorul Ioan au devenit comandanții ostașilor implicați în disputele antiotomane din același an, dar și cu declanșarea Războiului cel Lung dintre austrieci și otomani (1593-1606), observăm fluctuația substanțială a bugetului urbei, veniturile/cheltuielile ajungând disproporțional la 13.294/17.766 de florini (1603).¹⁰ Dincolo de aceasta, lista generoasă a proviziilor oferite de către bistrițeni trimisului transilvănean la Poartă, Nicolae Gavay (aprilie 1601), ne dezvăluie că s-au plătit peste 250 de florini pentru șase cai complet echipați, aproape 30 de florini destinați căpтуșirii cu piele a trăsurii, opt florini pentru două bucăți de slănină, trei florini pentru carne afumată, patru florini pentru făină sau un florin și jumătate pentru șase turte cu miere.¹¹

7 Frînc 2024, pp. 139–143, 145–147, 149–152; Goldenberg 1960, p. 67.

8 Kovács 2023, pp. 228, 233.

9 Szabó 2025, p. 214.

10 Szabó 2021, pp. 238, 240; Dologa 2024, p. 63.

11 Veress 1933, pp. 361–363.

Spre deosebire de principele ardelean Gabriel Báthory, care le-a transmis bistrițenilor dorința de a trimite soli la Poartă pentru „binele obștesc al țerii noastre” (12 mai 1608), dar și de solicitarea principelui Ștefan Bethlen ca ei să strângă de la negustori provizii pentru sultan (13 august 1621),¹² Legea Somptuară a Bistriței (1644) interzicea tunderea părului într-o manieră maghiară/turcească.¹³ Sighișorenii, în contextul conflagrației turco-polone, doreau să afle de la cetățeni „dacă Turcii și Tatarii vin pe la Oituz ca prieteni sau dușmani”, iar vornicul câmpulungean Pătrașco Pitariul i-a atras atenția birăului bistrițean Ianăș Diac de a-l pedepsi pe cel care a rătăcit „un lătunoiu de pește armenescu” în Bârgău (1662–1670)¹⁴.

Armenii persecutați religios în Moldova s-au stabilit masiv la Bistrița începând cu anii 1668-1672 sub conducerea succesivă a episcopilor Ziifar Oglu Minas și Oxendius Verzerescu. Majoritatea lor locuiau pe Strada Armenească (astăzi, Pietonalul Liviu Rebreanu) și se ocupau cu prelucrarea și comercializarea pieilor fine, fiind împărțiți în patru categorii de dări. Dacă în primele două categorii intrau 17 familii din patriciatul armenesc (arendăși, breslași, demnitari, înalți ierarhi, meșteșugari, negustori), ultimele două aparțineau celor cu venituri modeste (calfe, meșteșugari, orfani, ucenici, văduve). Dintre aceștia, întâlnim familii cu nume pur armenesti ca Agopsa, Ahslan, Andronic, Izsak, Minas, Murat, Persian și Vartan, cu nume maghiarizate (János, Kirkos, Miklós, Sándor), românzate (Bogdan, Floarea, Marcu, Nastur) sau slavizate (Babić, Ivan, Koina, Manik). Ulterior, sub pretextul aparent al declanșării epidemiei de ciumă (1712), soldată cu stingerea din viață a 120 de armeni, români și sași, după multiple dispute și tergiversări, armenii au fost alungați forțat de către sași datorită concurenței comerciale și economice, a conflictelor religioase, dar și a taxelor și impozitelor împovărătoare, mutându-se cu căruțele definitiv în Gherla, Valea Bârgăului și în diverse localități ardelenice.¹⁵

Războiul turco-austriac (1788–1791) declanșat în urma trimerii declarației de război a internunțului cezaro-crăiesc către effendi-ul sultanului (9 februarie 1788) a presupus mai întâi mobilizarea și staționarea unei trupe de 3.420 de grăniceri conduși de către colonelul austriac von Heydendorff în Siret și Suceava, unde s-au alăturat detașamentului generalului de cavalerie Friedrich Prinț de Saxa-Coburg. De acolo, s-au implicat direct pe parcursul anului în luptele cu turcii din Botoșani (22 martie), Larga (18 aprilie), Vaslui (29 aprilie), Hotin (11 iulie), Rumla (17 iulie), Hârlău (28 iulie), Belcești (30 august) și Adjud (14 septembrie). După câteva luni de pauză, regimentul năsăudean a fost repartizat alături de escadroanele de husari din Toscana, husari secui și voluntari români să apere pasul Turnu Roșu (martie 1789) și au reluat confruntările antiotomane la Dealu Hontili (9 aprilie 1789), Moeciu și Câmpulung (septembrie 1789), Măgurele (13 mai 1790) și Giurgiu (8

12 Hurmuzaki 1913, pp. 832, 912–913.

13 Born 2011, p. 68.

14 Iorga 1900, pp. XLIX, 10.

15 Ghițan 1972, pp. 117, 119–124, 126; Vezi și Bartelmäss 1897, pp. 5–17.

unie 1790). În cele din urmă, războiul s-a încheiat prin pacea de la Șiștov (4 august 1791), iar curajul regimentului, care a pierdut 1.218 grăniceri, a fost apreciat în discursul arhiducelui Ferdinand I și al colonelului baron Aufftieffern (14 aprilie 1809).¹⁶

Punctele 17–24 ale circularei vicarului năsăudean Ioan Nemeș (noiembrie 1815) prevedeau interzicerea cumpărării produselor de la moldovenii conduși de turci, control pentru 20 de zile celor veniți din teritoriile orientale și de 40 de zile pentru produsele infestate cu ciumă.¹⁷ O altă măsură stipula că armenii și evreii nu se mai puteau stabili în arealul local (1821),¹⁸ iar grănicerii au fost înștiințați de către ambasada austriacă din Constantinopol că doritorii de a călători în capitala răsăriteană erau obligați să dețină pașaport (*Teskereb*) datorită înăsprii controlului vamal și a unor tensiuni interne. Călătorilor sosiți din Moldova în arealul bistrițean li se impunea preventiv de către Comandantul sibian de corp carantinarea și dezinfectarea pentru zece zile din cauza soldaților turci afectați de ciuma din Moldova (ianuarie 1822).¹⁹

Ordinul Consistoriului blăjean (17 ianuarie 1840) le solicita bistrițenilor sprijinirea credincioșilor maroniți din Antiohia afectați de distrugerii materiale consistente datorită încercării de a-l înlătura de la putere pe conducătorul lor, pașa egiptean Mehmet Ali. Circularea profesorului năsăudean Macedon Pop (30 martie 1842) reprezintă o scurtă incursiune în istoria creștinismului, din care reținem că impunerea forțată a islamismului pe cale armată de către profetul Mohamed a zguduit puternic creștinismul, că Palestina a devenit sub conducerea otomană un teritoriu al suferinței creștinilor, iar bătălia dintre viceregele egiptean și sultan (1841) a determinat moartea unor preoți misionari, fiind vrednici „să se ajute de tot creștinul”. N-a lipsit nici dispoziția ca preoții vicariatului să-i convingă pe localnici să nu-și mai agonisească veniturile pe rachiul evreiesc (24 noiembrie 1845),²⁰ care a fost între timp interzis (1841, 1847).²¹

Repere orientale în societatea românească bistrițeană (1848–1918)

Odată cu încheierea Revoluției Pașoptiste (1848–1849), observăm că occidentalismul constituia în general un model demn de urmat pentru orientalii aspiranți la dezvoltarea și stabilitatea propriei condiții sociale, în timp ce orientalismul era „un reper al alterității” pentru occidentali, menit să-i dezorientalizeze și occidentalizeze pe orientali. Pornind de la această ciocnire civilizațională perpetuă, care a dus treptat la diminuarea conflictelor și la crearea

16 Șotropa 1936, pp. 216–218; Bolovan, Onofreiu 2003, pp. 61, 95–101, 108–112, 160–161.

17 Buzilă 1931, pp. 24–25.

18 Șotropa 1926, p. 97.

19 Șotropa 1940, p. 91.

20 Buzilă 1936, pp. 420, 423–424, 427.

21 Crăciun 1936, pp. 248, 251.

unei coabitări relativ strânse,²² dar și de la multiculturalitatea și multietnicitatea particulară a arealului bistrițean și năsăudean, marcate prin conviețuirea evreilor, maghiarilor, românilor, sașilor și a altor identități locale,²³ ne întrebăm cum au fost văzute și integrate noile reperi ale Orientului Apropiat și Mijlociu în viața cotidiană a cetățenilor pe parcursul modernității.

Poetul bistrițean Andrei Mureșanu (1816-1863) a compus creații patriotice cu elemente orientale ca *Resunet* (1841) („Cunoaște p'al teu deaproape și în apusul evreu, / Și spe-rează-o fericire, care din aceste vine”), *Cătră martirii români din 1848-1849* (1850) („Sau cu Mihaiu eroul și cu Ioan Corvinul, [...] / Ce luce'n Istorie întocma ca rubinul, / Și astăzi se-înfioară a Turcilor oștiri!”) sau *Trei monuminte: La Buzeu, Focșani și Iași* (1854) („Cum spuneau strămoșii, câte-au petrecut / În resbel cu Turcii cei de mainainte [...] / Astfel țeara noastră, de și adi scăpată / De-egipteana plagă, de locuste vii”). Totuși, *Țeranul persian cu poamele* (1846) și *Fanariotul și darea* (1854) sunt cele mai exotice dintre poeziile sale, reținând din ultima creație următoarele versuri, care reflectă raporturile tulburătoare ale românilor cu fanarioții:

„Urbea bizantină, vechie, renumită, / Are un suburbu, ce'l numesc Fanar; -
Inima română, cât de împetrită, / Audind d'acesta, plânge cu amar. [...] / Vada
princiară, gloria domnească, / S'a vendut ca mercea, multe deci de ani, / La fanari-
oții din țeara turcească, / Cari erau în stare, să dea mai mulți bani”.²⁴

Încă de la fondarea Preparandiei Greco-Catolice din Năsăud (2 ianuarie 1859), profesorii Andrei Morariu și Vasile Petri le predau săptămânal în primii doi ani de studiu doritorilor de a deveni profesori câte o oră de istorie, unde învățau despre trecutul antic fenician, egiptean, mesopotamian și persian, căderea Constantinopolului (1453) sau Războiul de 30 de ani (1618–1648).²⁵

Într-o monografie a comunei Ilva Mare scoasă la lumină de Pavel Berengea și Adrian Onofreiu (1863), observăm că evreii erau percepuți în localitate ca o alteritate datorită arendării munților din alte comune, iar sătenii, deși erau capabili să preia această sarcină, „nu încap de jidani și oamenii își dau boii și caii la jidani în munți, la vărăsie și le fac venituri foarte mari”, evreul Mosel Reichenstein arendând acolo la rândul său casa denumită „Făgădăul din Prund”. Evreii aveau ca preocupări brutăritul, cârciumăritul, marochinăria și tâmplăria și nu și-au înscris copiii la școală până când au fost obligați de către autoritățile locale în anii 1890.²⁶

Folcloristul Ion Pop Reteganul (1853–1905) evoca în amintirile sale școlare din anii 1860 anumite aspecte exotice ca remarcă „rău stă [...] jidovului fără pene, armeanului fără

22 Mitu 2011, pp. 255–259.

23 Mitu 2014, p. 45.

24 Mureșanu 1881, pp. 26–27, 71–73, 124–126, 146–149, 187–192.

25 Regman 2017, pp. 43, 50–51.

26 Berengea, Onofreiu 2014, pp. 104, 108, 110, 129.

pipă”, fumatul din pipă „ca un turc” al tatălui său sau fesul turcesc „roșu ca para focului” al lui Gheorghică (fiul unui prieten de-al său). De asemenea, puncta popasul într-o crâșmă evreiască din satul Piatra, împreună cu Cristofor și Lazăr Turturean, sau în cătunul Ierusalim din proximitatea Becleanului, în drumul său spre începerea studiilor năsăudene, alături de colegii Alexa Bota, frații Turturean, George Chira, Ioan Oltean și familiile lor (1864), unde au mâncat plăcinte și au băut apă din râul Someș.²⁷ Ulterior, nota că târgul Reteagului era înțesat atunci de „Armeni și Tăuți negustori cu șetrele lor, Armence turtărițe, cu turte și rozol [...]; Jidani cu fructe”, că deviza evreilor era „Acolo mi-e patria, unde-’i mai bine!” și că în majoritatea satelor românești dominau magazinele armenesti, evreiești, maghiare și săsești, care vindeau cafea, rom sau rozol (apă de trandafiri). Armenii și evreii cumpărau de la românii ardeleni un miel viu cu patru-șase coroane, din pielea căruia fabricau căciuli de trei-șase coroane și pieptare de patru-zece coroane.²⁸

Condica administrativă de la Măgura prevedea în raportul din 8 noiembrie 1866 organizarea unei licitații pentru vinderea crâșmei evreilor Franz Bertel Abradah și Kein Kinstbruner și a anexelor sale (19 decembrie 1866, 20 ianuarie 1867). Raportul din 9 martie 1867 solicita creșterea securității localității ca urmare a uciderii unui evreu, cel din 8 iunie 1867 sublinia o altă licitație privind taxele neachitate în Sighetu Marmației de către negustorii turci de lemn din Cârlibaba (17–18 iunie 1867), iar cel din 28 decembrie 1867 arăta aprobarea arendării crâșmăritului între Iantzal Kahan și Isak Kaprali în cele 29 de comune ale Districtului, alături de plata arendei anuale de 3.500 de florini²⁹.

Magazinu Pedagogicu (1867–1869) ne atrage atenția că, datorită deficitului fondurilor publice, Preparandia Greco-Catolică din Năsăud a fost puternic susținută financiar de către evrei și alți sponsori pentru achiziționarea materialelor didactice cel puțin în perioada 1862–1867³⁰ și că tradiția bisericii (păstrată până astăzi) de a stabili începutul zilei odată cu apusul soarelui a fost preluată de la evreii care măsurau mai demult timpul în funcție de fazele lunii, iar „dupa decurgerea unui anumitu tempu, la cele 12 luni mai adaugau inca un’a si asia anulu acela avea 13 luni”. Dacă începutul anului calendaristic la evrei era în luna martie, ei numărau anii pornind de la crearea lumii, în timp ce musulmanii de la plecarea profetului Mahomed din Mecca la Medina (622 d. Hr.).³¹

Pe fondul anulării interdicției de stabilire în arealul militar năsăudean (1851) și a migrației lor masive din Bucovina, Galiția și Imperiul Țarist, evreii au cunoscut treptat o creștere demografică locală fulminantă de la 483 (1857) la 1.390 (1876) și au investit puternic în arendarea cârciumilor, comercializarea alcoolului, lemnului, sării și a tutunului, o parte a veniturilor obținute din aceste demersuri intrând în Fondul Scolastic General pentru

27 Pop Reteganul 2006, pp. 10, 33–34, 49, 80, 91.

28 Pop Reteganul 1900, pp. 64, 68, 87, 99–100.

29 Onofreiu, Sabău 2018, pp. 58–59, 77–79, 94–95, 118–119.

30 MP 1867, p. 192.

31 MP 1869, pp. 133–135, 138.

menținerea școlilor. De pildă, întâlnim afacerea eșuată a lui Iacob Khan din Entradam de transportare a lemnului cu plutele pe Someș până la Dej de către plutajii plătiți din Maieru, Măgura Ilvei și Rodna din cauza secetei, care a scăzut debitul râului (1861–1862), în timp ce Baruch Mendelson din Năsăud și Franz Wagner din Rodna vindeau tutun (1862). Comercializarea grâului de către Baruch și Gevale Gervurtz (plenipotențiarii evreilor năsăudeni) alături de soții Franz și Elisabetha Zeller în anul 1864 (Figura 1), vânzarea frauduloasă a vinului în cârciumile năsăudenilor Hosia Brecher și Samuel Hirtsch prin calitatea slabă și furtul la gramaj (1864–1866) – judele opidan din Năsăud chiar impunându-le atunci locuitorilor care frecventau acele locuri o amendă de 12 florini –, dar și asocierea lui Abraham David din Runcu Salvei cu Osias Orovitz din Năsăud pentru achiziționarea și vânzarea sării din Ocna Dej (1872), constituie alte cazuri relevante. Totodată, până la fondarea băncii năsăudene Aurora (1873), evreii au contractat cetățenii români ai districtului pentru împrumuturi financiare infime, dar și alți evrei pentru sume mai mari, care trebuiau achitate până la un anumit termen-limită cu o dobândă de 6 %. Majoritatea nu-și plăteau datoriile, fapt pentru care evreii au recurs la executarea silită a averilor lor, Iacob Khan luând lemne și scânduri din Hordou (astăzi, Coșbuc) și Dej, alături de moara și dreptul de defrișare a pădurii Izvorul Alb deținute de către Moses Katz, care nu i-a returnat 2.000 de florini (1870). Itzig Munzer din Năsăud l-a executat pe Michael Dunkman din Cușma pentru 130 de florini austrieci (1871) prin preluarea banilor, cailor, cărților, hainelor, mobilierului și a vacilor sale. Cu toate acestea, remarcăm că au fost și evrei mai înțelegători ca Moritz Bercovitz, care a acceptat să primească după doi ani cei 64 de florini împrumutați lui Iosef Farkaș din Monor (1870), iar Moses Gervurtz i-a achitat lui Franz Deckansky din Năsăud datoria lui Efrim Berger din același oraș de 200 de florini (1871).³²

Când se juca la Năsăud șansoneta comică *Jidovul cu marfa* de către Trupa română din Ploiești a lui G. Popescu (1875) și baritonistul clujean I. C. Lugoșianu (1876),³³ istoricul năsăudean Virgil Șotropa (1867–1954) puncta în memoriile sale de tinerețe despre organizarea unor bazaruri și circuri cu elefanți, lei, tigri și alte animale exotice în urbe, numărul unui

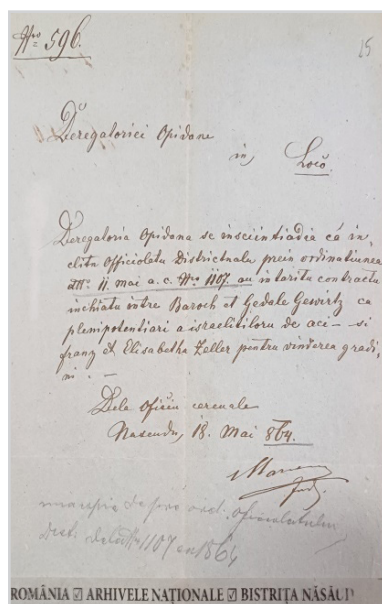

Figura 1. Atestarea prelungirii înțelegerii dintre Baruch Gervurtz, Gevale Gervurtz (plenipotențiarii evreilor năsăudeni) și soții Franz și Elisabetha Zeller pentru comercializarea grâului (18 mai 1864)

Sursa: ANBN, FPON, 2, f. 25r.

32 ANBN, FPON, 2, f. 25r; Băieș 2016–2017, pp. 174–178.

33 Moisil 1936, pp. 230–231.

artist stradal cu o maimuță și un papagal sau despre jefuirea și uciderea proprietarului evreu al fabricii de spirt din Entradam, Iantăl Kahan Becher, de către nobilul secuî Bardocz la comanda unui clujean. Autorul includea întâlnirea cu profesorul Cronet la Năsăud, unde-i relatează luptele cu negri și vânătorii de lei africani ca militar al Legiunii Străine Franceze din Alger, dar și peripețiile macedonene ale profesorilor Constantin Pop din Rodna, Cosmulei din Bichigiu și Romuli Ionașc din Năsăud, care purtau „fesuri în cap și povesteau minuni din timpul petrecut acolo, chiar dintr-o vreme când naționalitățile erau învrăjbite: (turci, greci și români macedonieni)”. A evocat și cântecele vitejești, romanțele dedicate victoriilor românești contra turcilor din Războiul de Independență al României (1877–1878) interpretate la festivitățile năsăudene de către o orchestră lăutărească din Bistrița (din care făcea parte și flautistul evreu Hermann), ajungând să descrie Entradamul ca „un sătuleț locuit numai de evrei, așa că veneau mulți străini din toată Țara, ca să-l vadă. Fiecare casă avea licență, pentru năsăudeni era un loc de distracție sau de petrecere”³⁴.

Academicianul năsăudean Iuliu Moisil (1859–1947)³⁵ consemna că profesorul Artemiu Publiu Alexi i-a predat când era elev în clasa a VI-a despre „Însemnătatea poporului egiptean pentru cultura și civilizațiunea omenimei”, că Iosif și Nicolae Bodescu din Salva și Petre Catul din Năsăud s-au numărat printre militarii implicați în bătălia de la Plevna din cadrul Războiului de Independență, iar elevii, funcționarii, preoții și profesorii năsăudeni cunoșteau permanent evoluția conflagrației. Aceștia au organizat adunări și petreceri stradale, au susținut discursuri, au umplut ferestrele clădirilor cu mesaje naționaliste și chiar au fondat hotelurile Grivița și Rahova în cinstea izbânzilor românești din conflictul amintit. Moisil nota și că a sărbătorit la Gimnaziul Grăniceresc căderea Plevnei printr-o ședință a societății Virtus Romana Rediviva, unde s-au recitat poezii patriotice și s-au rostit cuvântări, dar și printr-o petrecere la casa localnicului Ion Iovu Moldovan, cetățenii deținând atunci în locuințe chiar și tablouri cu luptele de la Grivița și Smârdan.³⁶

Completând aceste relatări, constatăm că Elisabeta Pop Păcurariu și Wilhelmine Mihailaș au fondat în 3 iunie 1877 Comitetul Damelor Române din Năsăud cu subfiliale în Bistrița, Feldru, Ilva Mare, Mocod, Monor, Prundu Bârgăului, Rodna, Salva, Telciu și Zagra. Chiar dacă a fost desființat formal prin ordinul premierului austro-ungar Kálmán Tisza transmis local de către judele năsăudean Florian Marian (11 iunie 1877), comitetul n-a renunțat să colecteze de la mai mulți doctori, funcționari, învățători, muncitori și preoți români, evrei și sași ai acestor localități bani, comprese, fâșii, haine și scame necesare soldaților români de pe frontul Războiului de Independență, care au fost trimise clandestin Crucii Roșii din România.³⁷ Reuniunea de Lectură din Năsăud s-a alăturat acestui demers

34 Șotropa 2004, pp. 496, 498–500, 502.

35 Analize solid documentate ale activității și personalității lui Iuliu Moisil la Moldovan 2021, pp. 187–200; Moldovan 2022, pp. 206–222; Moldovan 2024, pp. 202–219.

36 Moisil 1938a, pp. 170–172, 174–175; Moisil 1938b, p. 240; Moisil 1939, p. 14.

37 Martian, Martian 1977, pp. 109–110; Bălan, Bălan 1988, pp. 97–99; Ureche 1978, p. 408.

prin cei 250 de lei trimiși Crucii Roșii (10 octombrie 1877),³⁸ iar profesorii Artemiu Publiu Alexi, Ioan Tancu și Maxim Pop au creat un alt comitet de elevi și cadre didactice menit organizării evenimentelor antemenționate, ignorând încercările epistolare ale unor membri ai elitei născuțene (presați de către decidenții austro-ungari) ca profesorul Pavel Tanco (18–20 decembrie 1877) sau vicarul foraneu rodnean Grigore Moisil (10 ianuarie 1878) de oprire a lor.³⁹ Nu în ultimul rând, maiorul Regimentului 3 de linie din Divizia a 2-a bucureșteană, sălveanul Nichita Ignat, a luptat la Plevna alături de militarii săi sub conducerea colonelului Mihai Cerchez, în timp ce învățătorul Ilarion Bozga din Mureșeni Bârgăului a încercat zadarnic să meargă în Vechiul Regat pentru a deveni voluntar în armata antiotomană, fiind capturat la Fântânele, bătut și obligat la cătănie până la eliberarea și numirea sa ca profesor la Prundu Bârgăului (1880).⁴⁰

Dacă periodicul născuțean *Școl'a Română* (1880) evidențiază sentința exotică „Câtă importanța are religiunea pentru vieți'a unui popor și pentru cultur'a sa, putem vedea astăzi în Orientu Turci'a pierde de religiunea sa”⁴¹, amintirile lui Iuliu Moisil din timpul studiilor universitare de chimie industrială la Politehnica vieneză (1879–1885) surprind antisemitismul său exacerbat. Mai întâi, a fost stupefiat de romanul *Nana* al scriitorului francez Émile Zola (1880), pe care l-a ars după primele zece pagini citite, „scârbindu-mă de felul de a scrie al acestui jidan [...], pe care-l detest din toată inima”. Printre lecturile sale favorite din cafenele ca *Gabesam* de pe Mariahilferstrasse, „ale cărei origini ar fi de la 1683 când cu încunjurarea Vienei de turci”, regăsim revista satirică *Kikeriki* datorită glumelor și ilustrațiilor evreiești inspirate. Refuzul său ca membru în comitetul Societății „România Jună” din capitala austro-ungară de a-i înscrie pe doi studenți evrei din Vechiul Regat deoarece nu erau români, respingerea categorică a fondării Societății „Tinerimea Română” de către evreii regățeni (octombrie 1884) și discuția aprinsă cu evreul gălățean Lobl, internat alături de el la un spital studențesc din oraș, deoarece susținea inițial că era român, iar Moisil l-a contrazis până când evreul s-a enervat și i-a dat dreptate, completează xenofobia sa.⁴²

Profesorul Gavril Precup (1865–1921), originar din satul bistrițean Piatra, a fost interesat încă din tinerețe de creațiile literare orientale sau din alte literaturi, dar cu temă exotică precum tragedia indiană *Sacotala* a lui Kalidasa, tradusă de poetul George Coșbuc. De aici, a constatat în notițele sale aforismele „Iubirea'n lume nimic mai dulce n'are, / Decât o nesfârșită încredere în tot”, respectiv, „Cât timp mi-e credincioasă din suflet o femeie, / Nu pot s'o uit” pentru ca, într-un alt caiet, să transcrie în limbajul său ușor arhaic, dar caligrafic, poezii ca *Hora de la Grivița* a lui Vasile Alecsandri („Feta lui Gazi-Osmanu, / Grivița porta unu colanu, / Unu colanu totu de otielu, / Joca fulgerii pe elu”). În anii 1890, a cules

38 Lupșan, Rusu-Sărățeanu 1976, p. 375; A se vedea și Pop *et al.* 1977, pp. 306–311.

39 Găzdac 1977, pp. 58–60.

40 Cernucan 1977, pp. 47–49.

41 ȘR 1880, p. 200.

42 Moisil 1936, pp. 369, 384–385, 388–390.

poporului jidovesc” tocmai prin evidențierea importanței ca elevii să cunoască trecutul evreiesc, care „presintă religiunea într’o formă concretă, în forma esempleror vii”. Totodată, inspectorul școlar al comitatului Bistrița-Năsăud, Havas, a asistat (printre altele) în timpul vizitării școlilor primare năsăudene (4 februarie 1891) la ora de istoria patriei a învățătorului Clement Grivase, unde le-a vorbit elevelor clasei a III-a despre bătăliile antiotomane de la Sibiu (1442), Varna (1443-1444) și Kosovo Polje (1448) ale voievodului ardelean Iancu de Hunedoara, dar și de la Câmpul Pâinii (1479) a lui Matia Corvin. Nu în ultimul rând, un autor cu pseudonimul M. P. avertiza că, din nefericire, femeile din Orient „erau tractate ca nescari ființe mai de jos, ba considerate numai de servitore ale bărbaților”.⁴⁴

Ziarul *Minerva* (1892) ne arată mentalitatea egiptenilor în purtarea inelului de credință pe al patrulea deget al mâinii stângi deoarece „o venă a acestui degetu e în nemijlocită legătură cu inima”, în timp ce evreii îl țineau pe degetul arătător al mâinii drepte. De asemenea, întâlnim credința arabilor că o așa-zisă pasăre egipteană, „pruntărelul spinat”, scotea permanent sunete similare țipetelor de durere și nu dormea niciodată deoarece Dumnezeu, supărat că ea a dormit în loc să participe la o sărbătoare a păsărilor dedicată Lui, ar fi îngăduit „se-i crescă sub fiecare aripă câte unu ghimpu, care când va se adormă îlu înghimpă și dându unu țipetu de durere sboră mai departe, căutându repausu”. Arabii credeau și că struțul, dominând alături de dropia gulerată (houbara) savanele sudaneze ale Darfurului și Kordofanului, nu putea zbura din următorul moment:

„Frate, se sburămu de voesci „ișalla- (cu ajutoriul lui Allah) la rîtu, se bemu apă, se ne spălămu și apoi se ne întorcemu la puii noștri. „Se sburămu” dise struțulu, fără a dice și elu „ișalla”, capriciatu pe puterea aripeloru”.

Dumnezeu s-ar fi supărat atât de tare pe aroganța și lipsa de credință a struțului, încât l-a mânat să zboare până la soarele care i-a ars aripile, prăbușindu-se pe pământ și devenind un animal agitat și temător în fața Lui.⁴⁵

Același periodic semnala mișcarea evreilor maghiari pentru integrarea iudaismului printre religiile recepte din Transilvania (1892), ridicarea în același an a Sinagogii bistrițene contra sumei de 40.000 de florini strânși de către evrei, remarca lui Ștefan Buzilă asupra haremurilor turcești că „destulu este numai numele loru, pentru ca se ne înfiorămu de sortea femeiloru” și balada *Horea Turcului*, care redă cum turcul și-a chemat afară de trei ori așa-zisa „soție” de la fereastra casei ca s-o vadă și să-i ofere apă de la fântână. Dacă l-a refuzat de două ori de teama trezirii copilului și a soțului, a treia oară a ieșit, i-a dat apă, și-a părăsit familia și au plecat împreună trei zile până într-o seară, când un animal a trezit-o din somn și i-a vorbit atât de convingător, încât l-a părăsit pe turc în timp ce dormea și a revenit acasă.⁴⁶ Tot aici, putem descoperi povestirea franceză a unui leu care, în loc să atace,

44 ȘR 1891a, p. 4; ȘR 1891b, p. 24; ȘR 1891c, p. 26.

45 M 1892a, p. 10; M 1892e, p. 152.

46 M 1892b, p. 20; M 1892c, p. 51; M 1892d, p. 121; M 1892f, pp. 229–230.

s-a așezat pe nisip și a ascultat vrăjit cântecul unui trompetist dintr-un regiment african (1893),⁴⁷ dar și obligarea demisiei unui vizir de către califul iranian Harun al-Rașid datorită falsității și nepăsării de a-i atrage atenția asupra greșelilor sale (1894). Astfel, ajungem la perceperea dragostei turcilor ca „despoticu, sensualu și schimbătoru”, la acordul sultanului Abdul Hamid al II-lea de editare a ziarului libanez *El-Arz*, unde cei 250.000 de locuitori erau credincioși, inteligenți și autonomi față de Imperiul Otoman, dar și la revenirea celor 3.000 de dansatori exilați din Constantinopol în perioada domniei lui Constantin cel Mare cu ajutorul cetățenilor, care-i admirau, nefiind menționat motivul alungării lor.⁴⁸

Un rezumat al materiilor școlii confesionale greco-catolice din Ilva Mică (1895–1896) ne dezvăluie că elevii claselor III-VI deprindeau (printre altele) religia și istoria biblică a facerii lumii până la Moise, dar și a Vestirii, Nașterii, Botezului, Vieții și Minunilor Mântuitorului Iisus Hristos parcurgând Catehismul Mic, Vechiul și Noul Testament. Conspectul cărților și obiectelor didactice ale școlii confesionale greco-catolice din Rodna Nouă (25 august 1895) surprinde achiziția a patru istorii biblice și 25 de catehisme de mijloc (Figura 3), iar adevărurile olografe ale învățătorilor Pompei Belciug (9 noiembrie 1895) și Gavril Morariu (16 noiembrie 1895) de la școlile confesionale greco-catolice din Romuli și Salva, prevăd că instituțiile au cumpărat/dobândit douăzeci, respectiv, cinci istorii biblice menite culturalizării elevilor.⁴⁹

În 1897, Ion Pop Reteganul valorifica poezii cu anumite versuri orientale ca *Muirea după bărbat* („Tot în terg la Rusalim / Noi se nu ne mai telnim, / Și în terg la Egipt / Eu se nu te mai ved”), *Trenul Țiganului* („Tutu spunea mirozenii / Ce a vedut în cătăanii: / Turci, Căpcâni și Pemintezi”) sau *Teacă de săpă* („[...] Ciucuran / Credea, că de bună semă / Mateiu duce vre-un bostan / De hăi turcesci, ce sunt buni / Decă-i prăjesci pe cărbuni”). Totodată, putem citi *Guți Punguț* („Cum mor mâțele și câinii / Și Jidanii și păgânii, / Că doră Guți Punguț / Era neam cu Izekuț”) și *Vers din betrâni* („Trandafir din

nr.	Descriere	Preț
1	Catehismul mic	1.00
2	Istoria biblica	1.50
3	Biblia	2.00
4	...	...
5	...	...
6	...	...
7	...	...
8	...	...
9	...	...
10	...	...
11	...	...
12	...	...
13	...	...
14	...	...
15	...	...
16	...	...
17	...	...
18	...	...
19	...	...
20	...	...
21	...	...
22	...	...
23	...	...
24	...	...
25	...	...

Handwritten notes at the bottom of the page include: "Suma 22.25", "Bucuresti, 25 August 1895", and "P. Belciug".

Figura 3. Conspectul cărților și obiectelor didactice ale școlii confesionale greco-catolice din Rodna Nouă (25 august 1895)

Sursa: ANBN, FVGCR, 746, f. 113r.

47 M 1893, p. 112.

48 M 1894a, p. 90; M 1894b, p. 160; M 1894c, pp. 238–239.

49 ANBN, FVGCR, 746, ff. 29r, 87r, 89r, 113r.

Țerigrad / Pe mine ești supărat [...] / Din coconă cu păpuci / Robă ești acum la Turci [...] / Din taică dela Divan / Acum robă la pogan”). Totuși, *Se ved penele, Buni prietini, Armanul își bagă slugă, Zestrea jidanului și Leacul sigur* sunt creații predominant exotice. Prima poezie arată cum un baron, deși s-a ospătat cu fasole, ceapă și usturoi, i-a cerut unui evreu bogat un împrumut de 50 de coroane, dar evreul i-a spus perfid că n-are și l-a invitat la o masă cu variate specialități, însă baronul l-a refuzat și l-a mințit că tocmai a savurat mâncăruri alese, evreul crezându-l de față deoarece a observat că era uns cu fasole pe haine. A doua redă cum un comerciant armean de bunuri exotice (bijuterii, lămâi, pipe, smochine, tămâie) avea un naș și vecin sas, care nu se înțelegeau și nu și-au vorbit până când sasul i-a cerut o funie pentru porcul tăiat de Crăciun, iar armeanul l-a refuzat categoric, fapt pentru care sasul l-a refuzat la rândul său să-i dea otravă contra șoarecilor care-i distrugeau alimentele. *Zestrea jidanului* reconstituie promisiunea evreului bucovinean Ițig de a dărui Ardealul, Galiția și Moldova celor care s-au căsătorit cu fetele sale în aceeași zi, în timp ce *Leacul sigur* ne propune căsătoria unguroaicei Rozsi cu un armean înstărit, iar ea, inițial săracă, a leșinat când a văzut cât de mulți bani avea el. Alături de acestea, *Armanul își bagă slugă* se distinge prin morala și umorul său:

„Me Ioane, hai la mine / Că la mine-i trăi bine; / Tu-i fi slugă, io-i fi domn / Și-oiu face din tine om. / Lucru puțin ve-i avea, / Până-i lumea tot ședea; / I-i tăia vre-o doue lemne, / I-i ședea, că-i avea vreme; / I-i aduce lemne-'n casă / Și-i ședea ca o miresă; / Și-i griji doi cai și-o vacă / Și-i aduce o țir' de apă / Și-i hodini diua-'ntregă, / I-i ședea și-i hodini / Până tot ti împuți. / Eu desculț hu te-oiu purta / De-i avea ce încălța; / La moră nu te-oiu mâna / Că te-a mâna domnă-ta; / Flămând în veci tu nu-i fi, / Io-i mânca, tu-i înghiți”.⁵⁰

Rubrica „Cronica Lunară” a *Revistei Ilustrate* (1899) prelua din „Frankfurter Zeitung” și „Lokalanzeiger” vestea sosirii la Berlin a 30 de ofițeri turci alături de generalul de corp pașa Kamphorner pentru a fi încadrați în armata germană, iar alți doi ofițeri pentru instruirea soldaților din două trupe provinciale. În alte numere (1899–1901), regăsim legenda istorică *Ion fecior de domn* de G. Cătană („Cine nu cunoscce cine n'a cetit” / De Ion Huniadi eroul vestit / Care-a bătut Turcul de atâtea ori”),⁵¹ dar și baladele populare *Iuănaș* („Turc păgân, turc de ocară, / Pămentu se ni-l turcescă / Pe noi se ne 'npăgânescă”) și *Sergentul Mătrăgună* („O poruncă împărătescă, / Toți la Plevna se pornescă, / Se bată oste Turcescă. [...] / Și din pușcă țeluind, / Tot la peptul Turcului / În inima păgânului”) ale lui Theodor A. Bogdan. Totodată, întâlnim în *Fata Banului* semnată de învățătorul I. Popa descrierea unui tânăr care și-a vândut soția unui turc pentru plata dărilor otomane, în

50 Pop Reteganul 1897a, p. 157; Pop Reteganul 1897b, pp. 16–20, 41–45, 59–62, 76–84, 161–165, 174–179.

51 RI 1899a, p. 30; RI 1899b, pp. 165–166.

timp ce *Cântarea României* de Aron Boca Velchereanu („Și când luptau moșii noștri [...] / Înundau atunci osmanii, / Le duc cu ei stăpânii, / Aducând col dela portă / Fermanul cel sultănesc”) și *La începutul Seclului XX* de S. P. Simonu („Cambises și Sesostris – sunteți ca și un sore, / Persia și Egiptul trecutau”), reprezintă poezii patriotice dedicate luptelor româno-turce. Alături de acestea, ilustrația *Hora dela Plevna* (Figura 4) înfățișează hora ostașilor români în fața turcilor din Asediul Plevnei (1877), unde dansau și cântau „Colo'n Plevna și în redute / Stau păgânii mii și sute, / Stau la pândă tupilați / Ca zărozi cei turbați, / Lasă ședă mari și mici... / Trageți hora mei voi-nici!”. Caricaturile comice creionate de Constantin Jiquidi (*Mesurile preventive în contra epidemiei din Orient*)⁵² și portretul unui evreu îmbrăcat simplu, cu barbă lungă și căciulă neagră pe cap (Figura 5), completează armonios acest colaj exotic.⁵³

Dincolo de remarca autorului cu pseudonimul Marga că „turcul consideră perul roșiu de-o frumuseță admirabilă. Damele arabe în Africa nordică își colorează părul cu cinovru”, *Revista Ilustrată* (1900–1901) ne propune și o serie de rețete culinare, soluții chimice și tratamente medicale cu ingrediente mai mult sau mai puțin exotice. De pildă, N. E. u. E. evidențiază contra petelor hainelor o soluție din câte 157 de grame de eter sulfuric și spirt de vin, 26 de grame de ulei de terebentină și 15 picături de ulei de lămâie, iar R. S. recomandă împotriva tusei o jumătate de litru de apă cu miere și suc de lămâie timp de două-trei zile. *Amicul poporului* prescria pentru vindecarea durerilor dentare o compresă cu două-trei picături de amestec din „2 părți mastic (mastix) de cel mai bun în 7 grame cloroform, după aceea mai adaugă 2 grame balsam de Peru”. Drnd. P. a preluat din „D. D. Zeitung” rețeta unui parfum al binecunoscutei

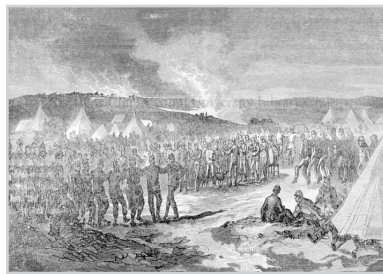

Figura 4. Hora dela Plevna

Sursa: RI 1900a, p. 22.

Figura 5. Portretul unui evreu

Sursa: RI 1902, p. 29.

52 RI 1900a, pp. 22, 35, 39; RI 1900c, pp. 78–79; RI 1900e, pp. 125–127; RI 1900f, pp. 171–172; RI 1901a, p. 55; RI 1901b, p. 110.

53 RI 1902, p. 29.

firme germane *Farina*, compus din apă de flori de portocal/trandafiri, dar și a uleiului de lavandă/lămâie/neroli/trandafiri, în timp ce I. B. nota că penele care ornau părțile femeilor deveneau galben aurii dacă stăteau într-o soluție din patru litri de apă caldă, 1/8 litri de spirt din vin și 100 de grame de curcuma. Firnisul pentru lemn de brad se obținea amestecând 666 de grame de alcool cu 100 de grame de schellack, câte 50 de grame de colofoniu și sandarac și 16 grame de camfor, iar lemnul putea fi lustruit cu o compoziție din 64 de grame de sandarac, 32 de grame de terebentină venețiană și alcool, 16 grame de mastic și opt grame de Gumi Elemi. Pentru prepararea celor mai bune turte, același autor consemna că scorțișoara, cardamomul și cuișoarele trebuiau să fie nepisate în vederea menținerii aromei lor și să fie conservate în încăperi răcoroase. Turtele presupuneau un aluat copt dintr-un kilogram și jumătate de făină, un kilogram de zahăr, 0.75 litri de miere, 625 de grame de migdale, o jumătate de pahar de vinars, 125 de grame de suc de lămâie, 33 de grame de nuci, coji de portocale, coriandru, esență de garoafe și scorțișoară, putând fi adăugate și câte 16 grame de cardamom și cuișoare. Odată coapte, erau îmbibate în apă rece, unse cu un sirop din jumătate de litru de apă/beră, 125 de grame de gumă arabică și 66 de grame de zahăr și reintroduse în cuptor pentru uscare.⁵⁴

De-a lungul timpului, bistrițenii au asistat la interpretarea magistrală a unor creații ale dramaturgiei și muzicii clasice cu protagoniști și teme orientale. De pildă, preotul parohiei greco-catolice din Șoimuș, Ioan Baciș (1853–1938), evidenția în cronică asupra lăcașului său de cult organizarea piesei de teatru în trei acte *Răsplata păcătosului* de A. Opitz în sala școlii satului, unde juca (printre alții) rabinul Hiller (7 februarie 1903) sau recitarea poeziei *Jidovul și hoții* de către Toader Luca (9 februarie 1903).⁵⁵ Ulterior, la concertul tradițional de Anul Nou din sala cea mare a fostului hotel „Magyar Király Szálloda” din centrul Bistriței (1905), flautistul George Triff, pianistul Victor Manu și violoniștii Emil Andrei Chiffa și Valeria Poruțiu au interpretat binecunoscutul rondel *Alla Turca* al compozitorului austriac Wolfgang Amadeus Mozart.⁵⁶

Elevii clasei a II-a ai Gimnaziului Superior Fundațional din Năsăud studiau în anul școlar 1906/1907 geografia Africii și istoria naturală despre maimuțe cu profesorul Dumitru Lupan după un atlas al lui Kogutovicz, un manual al lui Ambrosiu Chețianu și *Curs elementar de botanică și zoologie* al lui G. Chelariu, dar și istoria Noului Testament cu profesorul Iacob Pop, apelând la *Istoria biblică a testamentului nou* a lui Gavrilă Pop. Profesorul Nicolae Drăganu le predă celor din clasa a V-a istoria universală a popoarelor vechi orientale pornind de la un manual al lui Vasile Goldiș, în timp ce cei din clasa a VII-a învățau de la profesorul Ștefan Scridon geografia politică a statelor africane pe baza manualelor lui Aron Deac și Vasile Goldiș.⁵⁷

54 RI 1900a, pp. 33–34; RI 1900b, p. 54; RI 1900c, pp. 81–84; RI 1900d, p. 99; RI 1900f, pp. 169–170; RI 1901a, p. 54.

55 Onofreiu 2012, pp. 173, 184–185.

56 Buta, Onofreiu 2018, p. 124.

57 Gheție 1907, pp. 14–15, 23, 30.

Dacă îndreptarul de geometrie (1889) al profesorului corvineștean Vasile Grigore Borgovan (1850–1923) îi amintește pe preoții egipteni ca fondatori ai geometriei pentru măsurarea stringentă a pământurilor din arealul Nilului și a înălțimii piramidelor,⁵⁸ manualele și lucrările sale pedagogice scrise individual sau cu arheologul Alexandru Odobescu (1897–1908) schițează exodul și sclavia evreilor în Egipt, salvarea copilului Moise de la înecul în Nil, fuga sa ulterioară din Egipt sau pedepsirea faraonului și a egiptenilor de către Dumnezeu pentru refuzul ascultării poruncii Sale de eliberare a evreilor egipteni transmisă de către Moise. Au fost abordate și drumurile evreilor prin pustie, Palestina și pe Muntele Sinai, patriarhiile evreiești, luptele antiotomane din domniile lui Mircea cel Bătrân (1386–1418), Ștefan cel Mare (1457–1504), Mihai Viteazul (1593–1600) și Ioan al III-lea Sobieski (1674–1696), dar și perceperea paradoxală a evreilor și a turcilor ca străini inadaptați în propriile țări, dar bancheri, cămătari, meșteșugari și negustori cinstiți, credincioși și silitori printre români.⁵⁹ N-au fost omise detalierea Botezului Mântuitorului Iisus Hristos în Iordan și a Intrării Sale în Ierusalim, a regelui evreiesc David⁶⁰ și a poveștii lui Mateiu Vânjosul, care s-a certat la târg cu doi evrei din motive banale, iar în jurul lor s-au strâns alți 40, fiind „deajuns ca acesta să-și încrunte sprâncenele, să-și sufulce mânecile, să-și ridice brațele lui cele puternice și [...] să-și facă loc printre jidani” în aplauzele piețarilor.⁶¹

Manualul litografiat de limba română pentru elevii clasei a VII-a al profesorului năsăudean Ioan Pecurariu (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX), un izvor istoric mai puțin cunoscut în istoriografie, încadrează limba turcă în rândul celor ural-altaice/turanice, limba arabă, asiriană, ebraică, egipteană, feniciană, libiană și siriană la cele hamito-semitice, iar limba armeană și persană drept indo-europene. De asemenea, regăsim aspecte sumare privind anumite inscripții din Palmyra și ale coloniștilor sosiți în Dacia din Asia Mică, Egipt și Siria, răspândirea cărților de noroc și prevestire (*Astrologia, Cărțile de visuri, Gromovnicul, Trepetnicul, Zodiile*) în Arabia, Bizanț, Egipt, Israel și Persia, legenda dărâmării Ierusalimului sau scrierile populare *Alexandria* („una din cele mai cetite și mai plăcute cărți ale poporului”), *Varlaam și Ioasaf, Archir și Anadar*. Un capitol aparte îl constituie *Influența turcească asupra limbei române* deoarece subliniază perpetuarea reminiscentelor turcești din cultura, limba și politica națională încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, când au început să apară numeroase cuvinte orientale. Autorul le-a categorizat după numirile de dări (angara, bacșiș, beilic, haraciu, havalea), de țesături și veșminte (aba, borangic, caftan, maramă), de animale (buhaiu, bursuc, catâr, colun), vegetale (anason, curmal, harbuz, zarzavat) și minerale (chihlimbar, fildeș, mărgean, sîdef). Au fost incluse obiectele casnice (acaret, cercevea, iatac, mușama), culinare (cazan, chiftea, ibric, musaca)

---

58 Borgovanu 1889, p. 5.

59 Odobescu, Borgovanu 1897, pp. 70–72, 76–77, 80, 97–98, 103–104, 137, 141–143, 147, 179–180, 189–190, 196–197, 203, 208–209, 212–213, 226–227, 231, 233, 235–236, 271–272.

60 Odobescu, Borgovanu 1898a, pp. 25–26, 28–29; Odobescu, Borgovanu 1898b, pp. 201–202.

61 Borgovanu 1908, pp. 29–30.

și ciobănești (caimac, ceair, iaurt, otac), jocurile copilărești (berlic, ichiu, mandanea, otuz), instrumentele muzicale (cobză, manea, nai, tambură), comerțul (dugheană, hambar, raft, mușteriu) și insultele (ageamiu, ceapcân, derbedeu, mehengiu).⁶²

Năsăudean prin adopție, economistul Emil Tișca (1881–1965) sublinia tranșant că majoritatea afacerilor și meseriilor din Năsăud și localitățile adiacente erau evreiești și că sătenii erau umiliți și exploatați până la sărăcie de către evreii lacomi de avuții, cărora le vindeau produsele cu sume modice, cumpărau lapte și zer cu prețuri exorbitante de la stâna jidănească din Entradam sau alimente de calitate inferioară, dar scumpe, din magazinele lor. Pe acest fond, românii din Năsăud și Salva au fondat societăți de consum (1909) menite să înlăture această influență toxică, care s-a dovedit aparent puternică deoarece acest demers i-a determinat treptat să plece pe acești „boltași perciuțați”, „străini de sângele, neamul și năcazurile noastre”⁶³.

Nuvela *Idilă de la țară* (1913) a scriitorului Liviu Rebreanu (1885–1944) debutează cu rugămintea armeanului Sencovici din Maieru adresată mezinei sale, Berta, de a-i aduce muzicuța pe banca din fața magazinului său pentru a falsă „o melodie armeană tărăgănată și monotonă”, dar care a emoționat până la lacrimi întreaga familie. Atunci, el și-a amintit de vremurile când încă mergea pe două picioare, ajungând între timp să depindă de două cârje deoarece și-a pierdut un picior în urma unui război. Avea „o față neagră ca un harap, o chelie ca o lună plină și o pereche de ochelari” și se chinuia inclusiv cu guturaiul, stâlcirea limbii române și cu vederea slabă datorită ochelarilor permanent murdari. Soția lui, Armeanca, era „o femeie naltă, uscățivă și înțepată ca o prințesă”, care avea grijă exemplară de copiii lor (Iani, Șimi, Berta) și de gospodărie, unde notabilitățile satului ca notarul Bârgăuanu, pădurarul Laar, preotul Grozea și profesorul Tofan organizau în fiecare seară „clubul intelectualilor” ca prilej de discutați picanterii, jucat cărți/domino și de cumpărat diverse produse din magazinul său. Într-o seară, un boier a venit să achiziționeze o sticlă de lampă și a rămas să joace acolo cărți cu notabilitățile până când au venit succesiv copilul și servitoarea sa ca să-l aducă acasă, însă doar sosirea și insultele aduse de către nevestă atât lor, cât, mai ales, armeanului „care e pacostea satului căci înăcrește traiul tuturor cucoanelor”, l-au convins să plece. Deși majoritatea sătencelor au încercat zadarnic să-l desființeze, clubul n-a mai existat decât după moartea Armencei și vânzarea magazinului către un maghiar, nuvela încheindu-se cu replica lui Tofan adresată soției sale: „De-acum poți fi fericită! A murit Armeanca, a murit și clubul!”⁶⁴ Totuși, Rodica Roman nuanțează că această nuvelă se individualizează prin îmbinarea perfectă dintre „aspectul sonor al textului și armonia ce cuprinde familia Armeanului în momentul interpretării cântecului”.⁶⁵

Epidemiile de holeră, o boală originară din India, au afectat considerabil și arealul bis-trițean între sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Lista de cinci file față-verso

62 ANBN, CPEP, 140, ff. 40, 59, 599-600, 602-609, 696-713r-v.

63 Tișca 1909, pp. 124–125.

64 Rebreanu 1925, pp. 121–127.

65 Roman 2015, p. 280.

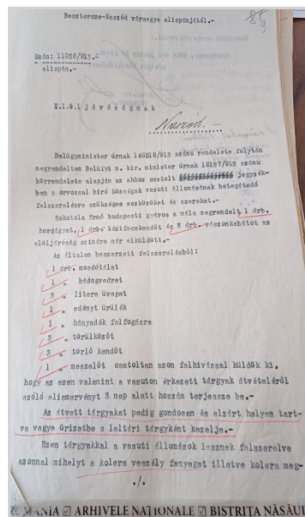
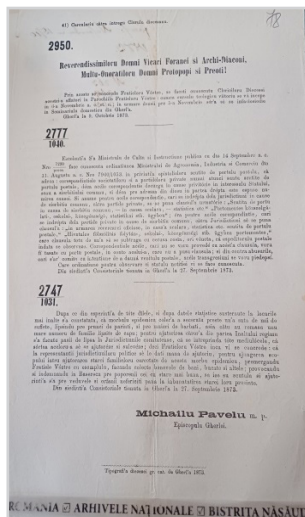

Figura 7. Circulara adresată Vicariatului Greco-Catolic al Rodnei de către episcopul greco-catolic gherlean Mihail Pavel (9 octombrie 1873). Documentul de achiziționare, inventariere și securizare a echipamentelor necesare combaterii holerei (14 ianuarie 1914)

Sursa: ANBN, FVGCR, 316, f. 78r; ANBN, FPON, 9, f. 9 r.

începând din anul 1870, când observăm șapte elevi evrei de naționalitate cehă în clasa I și unul în clasa a II-a, fiind urmași (printre alții) de Berger Iosif Leib și Zacharovics Izidor din Salva (1914–1915). De altfel, datorită înstăririi și a educației lor alese, cel puțin în perioada 1885–1894, s-au născut constant în Salva numeroși evrei ca Abraham Lebzelter, Ieute Markusz, Roz Mendelsohn sau Tradel Zacharovitz.⁷⁰

În timpul suferințelor sale din Marele Război (1916), Ioan S. Pavelea a transcris printre poeziile sale o legendă turcească din Asia Mică auzită de la un kurd în limba rusă, care reda cum sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481) a trimis o delegație la Constantinopol pentru a-l convinge pe împărat să-i ofere neconflictual un teren cât „o piele de bou”, unde să-și edifice un palat. Împăratul i-a îndeplinit dorința cu gândul că-i va lua toată averea la momentul potrivit, însă căderea Constantinopolului (29 mai 1453) i-a schimbat planurile, textul încheindu-se cu morală: „Cine nu sacrifică puțin, lesne pierde totul. / Minuni face la Moslemeni Allah și Mahomet prorocul!”⁷¹

Printre elevii notorii ai Gimnaziului Evanghelic din Bistrița (astăzi, Colegiul Național „Liviu Rebreanu”), a cărei construcție (1908–1910) a fost susținută financiar și de evrei în proporție de 2.29 % din totalul de 156.764,73 coroane,⁷² dar și ai Gimnaziului Superior

70 Morariu 2018, pp. 107–109, 112–115.

71 Pavelea 1927, pp. 91–92.

72 Klein 2011, p. 235.

Greco-Catolic Românesc din Năsăud (astăzi, Colegiul Național „George Coșbuc”), îl regăsim pe politicianul Victor Moldovan (1884-1977). Acesta consemna în memorii că a avut colegi, prieteni și vecini evrei ca Groniș, Halberg Paisach, Hausmann, Max Eskelas, Mayer și Rosenberg, pe care i-a respectat permanent, însă a fost mai apropiat de prietenul și vecinul Paisach, care obișnuia să-i ofere pască (mztot) de Paștile evreiești. A admirat în copilărie ilustrațiile binecunoscutei lucrări a profesorilor Artemiu Publiu Alexi și Maxim Pop, *Resbelulu Orientalu Illustratu* (1878), a tradus, în clasa a XI-a, o povestire germană despre indienii din Mexic și nota că se organizau circuri și târguri de animale în Heumarkt (Piața pentru Fân) din fața Sinagogii bistrițene. A evocat inclusiv scâldările și petrecerile bistrițenilor din Evul Mediu în bazinele turcești din Badergasse (astăzi, strada Dobrogeanu Gherea) și interesul lor asupra achiziționării covoarelor orientale pentru decorarea Bisericii Evanghelice. După absolvirea studiilor universitare de drept la Debrecen, Budapesta și Cluj, culminate cu obținerea diplomei de avocat la Târgu Mureș (28 iunie 1912), a revenit în Bistrița ca avocat stagiar, unde a remarcat numeroși avocați (Balasz, Biss, Blumenfeld, Brecher, Eskeles, Halberg, Pauker), medici (Haynal) și magazine evreiești (Godel, Halberg, Kallus, Klein, Nierenfeld, Rachmut), evreii deținând și ateliere meșteșugărești, crășme, depozite pentru materiale de construcții sau dughene. Ajungând în preajma Marii Uniri la Budacu de Sus (1918), a găsit stupefiat un bilet anonim lipit pe ușa unei cârciumi, care îi dădea proprietarei un ultimatum de 48 de ore pentru a părăsi localitatea deoarece „nouă nu ne mai trebuie jidov prin sat. Te mulțumește lui Dumnezeu că ai scăpat cu viață”, denotând antisemitismul existent atunci.⁷³

Debutând cu exclamarea împăratului roman Justinian de la finalizarea Catedralei Hagia Sophia din Constantinopol („Lăudat fie numele tău, Doamne, că m-ai învrednicit să sfârșesc astfelu de lucrare”), părintele Pamfilu Grapini din localitatea bistrițeană Șanț (1855–1945), unde locuiau familii evreiești ca Abraham, Brecher, David, Hersch, Kesler, Leib, Mendelsohn sau Simsin, mărturisese în jurnal că, deși îi îndemna pe credincioși să nu cadă în patima alcoolului și a vânzării caselor părintești, unii continuau să se îmbete în crășmele evreiești, rugându-se „lui Dumnezeu să se rărească acești șerpi veninoși, bețivi și bătauși” (evreii). Clericul era la curent cu numeroase aspecte de politică externă precum Criza Bosniacă (1908–1909), când Imperiul Austro-Ungar a anexat Bosnia și Herțegovina (6 octombrie 1908) și a despăgubit Imperiul Otoman cu 52 de milioane de coroane pentru drepturile deținute acolo, sau desfășurarea Războaielor Balcanice (1912–1913) și a Primului Război Mondial (1914–1918). Pe parcursul conflictului din urmă, a observat cum evreii stăteau în gara din Rodna „cu pachete, ba și alte daruri, supărați și plângând”, cum evreii bucovineni și galițieni tranzitau, se stabileau sau fugeau din Șanț de teama sosirii trupelor rusești (1914–1915), cum italienii și rușii s-au luptat cu turcii, dar și cum erau confiscate și retrase de la comercializare băuturile alcoolice (rom, vin, vinars) ale evreilor (15 mai 1915),

---

73 Moldovan 2016, pp. 41–42, 47, 50–51, 53–54, 59, 74, 462.

care se vindeau cu 5-20 de coroane (1916). Ulterior, a vorbit despre trimiterea cu 500 de coroane a fiului său, Aeneas, la Căile Ferate Anatoliene (1917) – fără a preciza scopul –, despre armistițiul de la Focșani al armatei române cu cea austriacă, bulgară, germană, maghiară și turcă, stăvilirea englezilor de către turci în Palestina sau preluarea tronului Imperiului Otoman de către Mehmed al VI-lea după moartea fratelui său, Mehmed al V-lea (3 iulie 1918). A inclus și retragerea efectivelor germane de pe malul drept al Rinului datorită atacurilor americane, arabe, engleze și franceze (13 iulie 1918), dar și răspândirea vertiginoasă a bolii spaniole în Africa, America și Europa spre sfârșitul conflagrației.⁷⁴

Așteptând sfârșitul Marelui Război și desăvârșirea Marii Uniri, medicul veterinar Pavel Tofan dezvăluia în memorii că evreii din Bistrița, receptați negativ de către cetățeni deoarece „erau puși în slujba dușmanului nostru de moarte, spionându-ne toate mișcările și secătuiind toată vloga poporului”, erau atât de temători față de incertitudinea situației, încât și-au închis magazinele și s-au baricadat în propriile locuințe (29 octombrie 1918). Ei au constituit alături de maghiari o gardă stabilită în cazarma Schwarzenberg din apropierea Podului Budacului, iar Sfatul Național din Bistrița a achiziționat aproape 10.000 de litri de vin de la un evreu din Complexul Sugălete pentru a-l vinde soldaților bucovineni lipsiți de licoarea bahică, bistrițenii obținând în urma transportului acestora cu trăsurile păzite 150.000 de coroane. Autorul surprinde și că, în deplasările sale prin satele născudene alături de doctorandul la medicină Ionel Scridon și subofițerii Alexandru Colța și Emil Domide, magazinele evreilor din Feldru și Nepos au fost distruse și că el chiar i-a sfătuit să plece din localități deoarece nu le putea asigura viața (5–6 noiembrie 1918). Nu în ultimul rând, a evocat caii împrumutați de la niște evrei maramureșeni în peregrinările sale, pe care nu i-a returnat niciodată (10 noiembrie 1918), discursul său convingător ca leșenii să nu le permită evreilor să le transforme comunitatea într-o republică „pe care ei să o conducă și să o exploateze, adică să vă stoarcă de orice vlagă” (11 noiembrie 1918), dar și musturarea sa din partea istoricului Iulian Marțian deoarece nu-i apăra pe evreii „exploatori”, pe care-i considera „o minoritate infimă”. În pofida acestor fapte, remarcăm că parohul evreu Horovitz s-a implicat atunci cu Tofan și alți decidenți politici locali în pregătirea evenimentelor amintite.⁷⁵

Concluzii

Documentele și izvoarele analizate demonstrează existența altor contacte comerciale, culturale, diplomatice, economice, militare, socio-politice și teologice timpurii ale bistrițenilor cu Orientul Apropiat și Mijlociu încă dinaintea instaurării Principatului Autonom al Transilvaniei sub suzeranitate otomană (1541).

74 Grapini 2003, pp. 16, 288, 291–292, 298, 304, 308–309, 323–324, 333–336, 342, 344–345, 349, 352–353, 373, 380–381, 385, 388, 391–392, 394–395.

75 Salvan 2008, pp. 76, 80–81, 86–87, 89, 92–93, 95, 100.

Începând din perioada Principatului și până la intrarea Transilvaniei sub jurisdicția Imperiului Habsburgic (1699) și Austro-Ungar (1867), arealul bistrițean s-a implicat și a sprijinit alimentară, financiar și militar incursiunile antiotomane ale ardelenilor și a achiziționat produse exotice, iar înlăturarea forțată a armenilor, scrisorile diplomatice și variatele modificări și restricții legislative, n-au împiedicat, ci chiar au perpetuat raporturile locale cu teritoriile orientale.

După încheierea Revoluției Pașoptiste (1848–1849), dar, mai ales, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, școlile i-au familiarizat pe elevii năsăudeni cu variatele fațete ale geografiei, teologiei și istoriei biblice, naturale și universale răsăritene, iar năsăudenii i-au susținut puternic pe soldații mobilizați împotriva turcilor pe frontul Războiului de Independență al României (1877–1878), indiferent de interdicții și riscuri.

Dacă poeziile patriotice ale lui Andrei Mureșanu redau raporturile româno-turce tensionate, iar amintirile școlare ale lui Ion Pop Reteganul ne oferă remarci scurte, dar pertinente, asupra comerțului și a identității armenilor și evreilor din Reteag, amintirile lui Iuliu Moșil și Virgil Șotropa evocă antisemitismul incisiv, dar și anumite momente și povestiri exotice plăcute/tulburătoare din viața cotidiană năsăudeană a Războiului de Independență.

Gazetele epocii (*Magazinu Pedagogicu*, *Minerva*, *Revista Ilustrată*, *Școl'a Română*) surprind prin explorarea amplă și variată a baladelor, credințelor, ilustrațiilor, legendelor, mentalităților, obiceiurilor, povestirilor, rețetelor culinare, stereotipurilor, știrilor culturale, militare și socio-politice, a tradițiilor și a tratamentelor medicale exotice.

Gavril Precup a avut preocupări folclorice și literare exotice, Ion Pop Reteganul îi percepea fie comic, fie tranșant pe armeni și evrei ca o alteritate în creațiile sale folclorice, iar bistrițenii au cunoscut dramaturgia și muzica clasică de inspirație orientală.

Manualele de geometrie, limba română și pedagogie ale lui Vasile Grigore Borgovan și Ioan Pecurariu reprezintă nu doar panorama conflictelor româno-turce (secolele XIV–XVII), a geometriei egiptene, istoriei biblice, lingvisticii, literaturii și a paradoxurilor evreiești și turcești, ci și mărturia puternicei orientalizări a culturii, limbii și politicii autohtone.

Deși au fost inițial respinși pentru exploatarea masivă a bistrițenilor, evreii au fost tolerați și integrați gradual printre etniile conlocuitoare, culturalizarea contribuind la conturarea lor ca o comunitate solidă, cu o identitate proprie.

Memoriile lui Victor Moldovan nuanțează antisemitismul unor bistrițeni, evenimentele exotice din Bistrița, lecturile sale orientale, prietenii sale evreiești și statutul socio-profesional prosper al evreilor, în timp ce memoriile lui Pamfilu Grapini se remarcă prin antisemitismul exacerbă, cunoașterea numeroaselor aspecte ale politicii externe orientale și descrierea situației tulburătoare a evreilor din Primul Război Mondial.

Nuvela armeană a lui Liviu Rebreanu, măsurile de combatere a holerei, elementele armenice și știrile orientale de pe frontul Marelui Război din memorialistica lui Iustin Sohorca, credința puternică a musulmanilor în Dumnezeu și profetul Mahomed regăsită în legenda turcească a lui Ioan S. Pavelea, dar și mentalitatea paradoxală a bistrițenilor față de evrei întâlnită în memoriile lui Pavel Tofan din preajma Marii Uniri, încununează această panoplie

a reperelor Orientului Apropiat și Mijlociu din societatea românească bistrițeană. Aceste repere ne arată deschiderea și interesul bistrițenilor de a le prelua și integra pentru conturarea și modernizarea propriei identități pe parcursul modernității.

Bibliografie

Documente de arhivă

ANBN, CPEP, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Colecția personală *Emil Precup (1751-1966)*, dosarele: 3-12, 4-5, 23, 140.

ANBN, FDRAN, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Districul românesc autonom al Năsăudului (1861-1976)*, inventar 1047 (1861-1876), dosar 5/1866.

ANBN, FPON, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria orașului Năsăud (1851-1992)*, seria X *Populație (1859-1947)*, dosar 2.

ANBN, FPON, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria orașului Năsăud (1851-1992)*, seria XI *Sanitar (1876-1948)*, dosar 9.

ANBN, FVGCR, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei (1793-1951)*, dosarele: 316, 746.

Ediții de documente, lucrări economice, folclorice și literare, manuale și rapoarte școlare, memorialistică

Berengea, Onofreiu 2014 Pavel Berengea, Adrian Onofreiu, „Tezaur documentar referitor la trecutul/istoria comunei Ilva-Mare”, în *Studii și cercetări etnoculturale*, vol. XIX, Bistrița, 2014, pp. 71–152.

Borgovanu 1889 V. Gr. Borgovanu, *Îndreptar teoretic și practic pentru Geometria din scoala populară în folosul preparanzilor (normaliștilor), a învețătorilor, institutorilor și a altor bărbați de școală*, București-Blaj: Tipografia Seminarului Archidiecezan, 1889.

Borgovanu 1908 V. Gr. Borgovanu, *Ionel. Principii morale și creștinești de educațiune*, cartea VI, Sibiu: Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1908.

Buzilă 1931 Ștefan Buzilă, „Documente bisericești”, în *Arhiva Someșană*, nr. 15, Năsăud, 1931, pp. 15–53.

Buzilă 1936 Ștefan Buzilă, „Documente bisericești”, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, Năsăud, 1936, pp. 398–446.

Crăciun 1936 Vasile Crăciun, „Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos”, în *Arhiva Someșană*, nr. 20, Năsăud, 1936, pp. 233–252.

Gheție 1907 Ioan Gheție, *Raportul al XLIV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1906/1907*, Besztercze: Tipografia G. Matheiu, 1907.

Grapini 2003 Florea Grapini, *Cartea vieții părintelui Pamfiliiu*, prefață de George Muntean, Suceava: Editura „Mușatinii”, 2003.

Hurmuzaki 1913 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga*, vol. XV, partea II, București, 1913.

- Iorga 1900 Nicolae Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, partea II, București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1900.
- Moisil 1936 Iuliu Moisil, „Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a. Amintiri”, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, Năsăud, 1936, pp. 369–397.
- Moisil 1939 Iuliu Moisil, „Amintiri din viața de liceu”, în *Arhiva Someșană*, nr. 26, Năsăud, 1939, pp. 5–28.
- Moldovan 2016 Victor Moldovan, *Memoriile unui politician din perioada interbelică*, vol. I, editori: Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2016.
- Mureșanu 1881 Andrei Mureșanu, *Din poeziile lui Andrei Mureșan*, edițiunea II, Sibiu: Tipariul Tipografiei Archiepiscopale, 1881.
- Odobescu, Borgovanu 1897 A. I. Odobescu, V. Gr. Borgovanu, *Carte de citire pentru clasa II primară*, București: Editura Librăriei H. Steinberg, 1897.
- Odobescu, Borgovanu 1898a A. I. Odobescu, V. Gr. Borgovanu, *Noul abecedar*, seria nouă, edițiunea XII, București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1898.
- Odobescu, Borgovanu 1898b A. I. Odobescu, V. Gr. Borgovanu, *Carte de citire pentru divizia a II-a a școlii primare rurale. Anul I și II*, ediția III, București: Editura Librăriei H. Steinberg, 1898.
- Onofreiu 2012 Adrian Onofreiu, „Restituiri istorice. Cronica parohiei greco-catolice Șoimuș scrisă de Ioan Baci”, în *Revista Bistriței*, XXVI, Bistrița, 2012, pp. 173–202.
- Onofreiu, Sabău 2018 Adrian Onofreiu, Claudia Septimia Sabău (editori), „Despre împlinirea celor neîmplinite” în districtul Năsăud. *Condicile administrative de la Măgura (1866-1868) și Șanț (1874)*, ediție, studiu introductiv și note de Adrian Onofreiu și Claudia Septimia Sabău, prefață de Ioan Bolovan, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2018.
- Pavelea 1927 Ioan S. Pavelea, „Legiuiri din trecut”, în *Arhiva Someșană*, nr. 7, Năsăud, 1927, pp. 89–94.
- Pop Reteganul 1897a Ion Pop Reteganul, *Bocete adecă Cântări la morți*, Gherla: Editura, proprietatea și tiparul Tipografiei „Aurora” A. Todoran, 1897.
- Pop Reteganul 1897b Ion Pop Reteganul, *Oșaguri, cât cioplite, cât pilit și la lume împărțite*, Gherla: Proprietatea, editura și tiparul Tipografiei „Aurora” A. Todoran, 1897.
- Pop Reteganul 1900 Ion Pop Reteganul, *Pilde și sfaturi pentru popor*, Gherla: Editura, proprietatea și tiparul Tipografiei „Aurora” A. Todoran, 1900.
- Pop Reteganul 2006 Ion Pop Reteganul, *Amintirile unui școlar de altădată*, ediția a II-a, revăzută și îngrijită de Cornel Cotuțiu, Cluj-Napoca: Editura Eikon, 2006.
- RB 1511–1513 Zsolt Simon, András Péter Szabó, *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html?highlight=WyjiaN0cm10eiJd>, accesat la 4 decembrie 2025.
- Rebreanu 1925 Liviu Rebreanu, *Golanii. Nuvele și schițe*, ediția a treia, București: Editura „Cartea Românească”, 1925.

- Salvan 2008 Andreea Salvan, „Pavel Tofan Memorii din 1918”, în vol. *Bistrița – 90 de ani de la Marea Unire*, Bistrița: Editura Barna's, 2008, pp. 69–108.
- Sohorca 2019 Iustin Sohorca, *Restituiri*, editori: Alexandru Dărăban, Florin Hodoroga, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2019.
- Șotropa 2004 Virgil Șotropa, „Pagini de amintiri”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, III, Năsăud, 2004, pp. 495–505.
- Tișca 1909 Emil Tișca, „Să creștem negustori pe seama satelor noastre”, în *Revista Economică*, anul XI, nr. 9, Sibiiu: Tiparul Tipografiei arhidiecezane, 28 Februarie 1909, pp. 124–125.
- Veress 1933 Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. VI, București: Editura Cartea Românească, 1933.

Presa vremii

- M 1892a *Minerva*, anulu II, nr. 1, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Ianuariu 1892.
- M 1892b *Minerva*, anulu II, nr. 2, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 15 (27) Ianuariu 1892.
- M 1892c *Minerva*, anulu II, nr. 5, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Martie 1892.
- M 1892d *Minerva*, anulu II, nr. 13, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Iulie 1892.
- M 1892e *Minerva*, anulu II, nr. 15, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Augustu 1892.
- M 1892f *Minerva*, anulu II, nr. 23, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Decembre 1892.
- M 1893 *Minerva*, anulu III, nr. 11, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1 (13) Iunie 1893.
- M 1894a *Minerva*, anulu IV, nr. 9, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1/13 Maiu 1894.
- M 1894b *Minerva*, anulu IV, nr. 16, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, 15/27 Augustu 1894.
- M 1894c *Minerva*, anulu IV, nr. 24, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, 15/27 Decembre 1894.
- MP 1867 *Magazinu Pedagogicu*, tomulu I, Năsăudu, 1867.
- MP 1869 *Magazinu Pedagogicu*, tomulu III, fascior'a 1, Năsăudu, 1869.
- RI 1899a *Revista Ilustrată*, anul II, nr. 2, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, Februarie 1899.
- RI 1899b *Revista Ilustrată*, anul II, nr. 11, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, Novembre 1899.
- RI 1900a *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 3-4, Șoimuș: Tipografia Baciui, 15 Iunie 1900.
- RI 1900b *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 5-6, Șoimuș: Tipografia Baciui, 1 Iulie 1900.
- RI 1900c *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 8-9, Șoimuș: Tipografia Baciui, 1 August 1900.
- RI 1900d *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 11, Șoimuș: Tipografia Baciui, 15 Septembrie 1900.
- RI 1900e *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 14-15, Șoimuș: Tipografia Baciui, 1 Novembre 1900.
- RI 1900f *Revista Ilustrată*, anul III, nr. 18-24, Șoimuș, 15 Decemvrie 1900.
- RI 1901a *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 7, Șoimuș, 1 April 1901.
- RI 1901b *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 13-14, Șoimuș, 15 Iulie 1901.
- RI 1902 *Revista Ilustrată*, anul V, nr. 3, Bistrița: Tip. A. Baciui, 1 Februarie v. 1902.
- ȘR 1880 *Școl'a Română*, anulu IV, nr. 25, Năsăudu, 9 Decembre 1880.
- ȘR 1891a *Școl'a Română*, anul V, nr. 1, Năsăud, 8 Ianuar v. 1891.
- ȘR 1891b *Școl'a Română*, anul V, nr. 3, Năsăud, 28 Ianuar v. 1891.
- ȘR 1891c *Școl'a Română*, anul V, nr. 4, Năsăud, 8 Februar v. 1891.

Literatură secundară

- Bartelmäss 1897 Martin Bartelmäss, „Die Ausweisung der Armenier aus Bistritz in Folge der Pest im Jahre 1712”, în *Programm des Evangelischen Obergymnasiums A.B. und der Damit Verbundenen Lehranstalten, dann der Evangelischen Mädchenschule A.B. zu Bistritz*, Bistritz: Verlag des Bistritzer Gimnasiums, 1897, pp. 5–17.
- Băieș 2016–2017 Alexandru Băieș, „Activități economice ale populației evreiești în Districtul Năsăud (1861–1876)”, în *Revista Bistriței*, XXX–XXXI, Bistrița, 2016–2017, pp. 174–178.
- Bălan, Bălan 1988 Viorica Bălan, Traian Bălan, „Aspecte privind participarea populației Văii Birgăului la susținerea războiului pentru independența de stat a României din 1877-1878”, în *File de istorie*, VI, Bistrița, 1988, pp. 96–101.
- Boca 1985 Pompei Boca, „Rodna în orînduirea feudală”, în *Buletinul intern al Cenaclului (Cercului) cultural-istoric „Plaiuri năsăudene și bistrițene”*, nr. 12, partea I, număr îngrijit de Clemente Plăianu și Ironim Marțian, Cluj-Napoca, 1985, pp. 41–95.
- Bolovan, Onofreiu 2003 Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848-1849 în zona Regimentului Grăniceresc Năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2003.
- Born 2011 Robert Born, „Mapping Transylvania as Multiethnic and Multiconfessional Region in 17th to 19th-century Costume Books”, în Constanța Vintilă-Ghițulescu (ed.), *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth-XXth Centuries)*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2011, pp. 52–82.
- Buta, Onofreiu 2018 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Români din Bistrița. Studii, documente, mărturii*, vol. I, cu un Cuvânt către cititori de Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2018.
- Cernucan 1977 Ioan Cernucan, „Contemporani ai Războiului pentru Independență: maiorul Nichita Ignat din Salva și învățătorul birgăuan Ilarion Bozga” în *Arhiva Someșană*, IV (31), Năsăud, 1977, pp. 45–49.
- Cîmpeanu 2010 Liviu Cîmpeanu, „Districtele săsești Bistrița și Brașov și jurisdicția lor asupra Rodnei și a Branului în secolele XV-XVII”, în *Banatica*, vol. 20, nr. 2, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2010, pp. 131–155.
- Dologa 2024 Dorin Dologa, „Bistrița medievală – aspecte economice (partea I)”, în *Revista Bistriței*, XXXVIII, Bistrița, 2024, pp. 59–67.
- Frînc 2024 Maria Frînc, „Bistrița în apărarea Belgradului. Cheltuielile orașului pentru luptele împotriva turcilor (sec. XVI)”, în *Revista Bistriței*, XXXVIII, Bistrița, 2024, pp. 136–152.
- Gaiu 2019 Corneliu Gaiu, „Economia Bistriței în Evul Mediu”, în Mircea Gelu Buta (coord.), *Arhivele Bistriței*, anul IV, fascicula 2 (14), Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2019, pp. 11-35.
- Ghițan 1972 Teodor Ghițan, „Expulzarea populației armenești din Bistrița cu ocazia epidemiei de ciumă din 1712”, în *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, pp. 117–127.

- Goldenberg 1960 S. Goldenberg, „Contribuție la istoria Bistriței și a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, series IV, fasciculus 1, Cluj, 1960, pp. 59–78.
- Gündisch 1976 Konrad G. Gündisch, „Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței pînă la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de istorie*, IV, Bistrița, 1976, pp. 147–193.
- Klein 2011 Gunter Klein, „Directorii Gimnaziului Evanghelic C. A. din Bistrița în noua clădire gimnazială (1910-1944)”, în *Revista Bistriței*, XXV, Bistrița, 2011, pp. 233–244.
- Kovács 2023 Mihai Kovács, „Observații privind relațiile dintre curtea episcopului de la Alba Iulia și districtul Bistrița în jurul anului 1500”, în *Revista Bistriței*, XXXVII, Bistrița, 2023, pp. 219–238.
- Lupșan, Rusu-Sărățeanu 1976 Simion Lupșan, I. Rusu-Sărățeanu, „Sprijinirea Războiului de Independență de populația din ținuturile Bistriței și Năsăudului”, în *File de istorie*, IV, Bistrița, 1976, pp. 372–389.
- Marțian, Marțian 1977 Veturia Marțian, Ironim Marțian, „Războiul pentru independență și Năsăudenii”, în *Arhiva Someșană*, IV (31), Năsăud, 1977, pp. 108–114.
- Mic 2024 Andrei Mic, „Considerații privind raporturile bistrițene cu identitatea/alteritatea orientală (1848-1918): origini, evoluții și semnificații”, în *Revista Bistriței*, XXXVIII, Bistrița, 2024, pp. 159–182.
- Mitu 2011 Sorin Mitu, „Geografii simbolice de frontieră”, în vol. Constantin Bărbulescu *et al.* (editori), *Identitate și alteritate 5. Studii de istorie politică și culturală*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 255–259.
- Mitu 2014 Sorin Mitu, „Identități locale din Transilvania în epoca modernă”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXXVI, Zalău: Editura Porolissum, 2014, pp. 43–51.
- Moisil 1936 Iuliu Moisil, „Teatru în Năsăud”, în *Arhiva Someșană*, nr. 20, Năsăud, 1936, pp. 226–232.
- Moisil 1938a Iuliu Moisil, „Conștiința națională și eroismul grănițerilor năsăudeni”, în *Arhiva Someșană*, nr. 24, Năsăud, 1938, pp. 144–175.
- Moisil 1938b Iuliu Moisil, „Figuri grănițerești năsăudene”, în *Arhiva Someșană*, nr. 24, Năsăud, 1938, pp. 233–260.
- Moldovan 2021 Lavinia Moldovan, „Un ardelean în Vechiul Regat: Iuliu Moisil (1859-1947) – considerații asupra activității de la Slatina”, în *Revista Bistriței*, XXXIV–XXXV, Bistrița, 2021, pp. 187–200.
- Moldovan 2022 Lavinia Moldovan, „Dinastia culturală a moisiienilor – scurte note biografice”, în *Revista Bistriței*, XXXVI, Bistrița, 2022, pp. 206–222.
- Moldovan 2024 Lavinia Moldovan, „Povestea de viață ca document: formarea intelectuală a lui Iuliu Moisil (1859-1947)”, în *Revista Bistriței*, XXXVIII, Bistrița, 2024, pp. 202–219.
- Morariu 2018 Iuliu-Marius Morariu, „Aspecte demografice privitoare la evreii din localitatea Salva, județul Bistrița-Năsăud (1885-1894)”, în *Astra Salvensis*, an VI, nr. 11, Salva, 2018, pp. 107–116.
- Pop *et al.* 1977 Romul Pop *et al.*, „Războiul pentru independență și românii din zona Bistrița-Năsăud și Maramureș”, în *Mitropolia Ardealului*, 22, nr. 4–6, Sibiu, 1977, pp. 306–311.

- Regman 2017 Ciprian Regman, „Preparandia Greco-Catolică din Năsăud în perioada anilor 1859-1868: repere istorice, organizarea și desfășurarea procesului de învățământ, profesorii și elevii”, în *Acta Musei Porolissensis*, XXXIX, Zalău: Editura Porolissum, 2017, pp. 41–60.
- Roman 2015 Rodica Roman, „Means of Expression on the Phonematic Level in Rebreanu’s Short Prose”, în vol. Iulian Boldea (coord.), *Debates on Globalization. Approaching National Identity through Intercultural Dialogue*, Tîrgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2015, pp. 278–287.
- Szabó 2021 András Péter Szabó, „Städtischer Haushalt von Bistritz in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts”, în vol. Ulrich A. Wien (ed.), *Common Man, Society and Religion in the 16th century / Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert. Piety, morality and discipline in the Carpathian Basin / Frömmigkeit, Moral und Sozialdisziplinierung im Karpatenbogen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2021, pp. 229–247.
- Szabó 2025 András Péter Szabó, „Stabilität und Wandel. Lehren aus der Bistritzer Reformation”, în vol. Ulrich A. Wien, *Initia Reformationis Transsilvaniae. Vielfalt, Aufbrüche, Rezeptionsräume in der Frühen Neuzeit*, Berlin: De Gruyter, 2025, pp. 199–274.
- Șotropa 1926 Virgil Șotropa, „Răboaje din trecut”, în *Arhiva Someșană*, nr. 4, Năsăud, 1926, pp. 94–99.
- Șotropa 1936 Virgil Șotropa, „Vizite, ospătări și omagieri, pe vremuri”, în *Arhiva Someșană*, nr. 20, Năsăud, 1936, pp. 213–225.
- Șotropa 1940 Virgil Șotropa, „Icoane din trecutul Ținutului Năsăudean”, în *Arhiva Someșană*, nr. 28, Năsăud, 1940, pp. 13–101.
- Ureche 1978 Lazăr Ureche, „Solidaritatea românilor din nord-estul Transilvaniei cu războiul pentru independența națională a României”, în *Muzeul Național*, IV, București, 1978, pp. 407–412.